

ERONDA OQ INQILOB DAVRIDA QISHLOQ XO‘JALIGIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR: SABABLAR, JARAYON VA OQIBATLAR

Sh. Xazratov

Renessans ta’lim universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Eron shohi Muhammad Rizo Pahlaviy tomonidan 1963-yilda boshlangan “Oq inqilob” islohotlar dasturi doirasida amalga oshirilgan industrial siyosat va uning 1979-yilgi Islomiy inqilobgacha bo‘lgan iqtisodiy-siyosiy oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada modernizatsiya konsepsiyasi, davlat kapitalizmi, qishloq xo‘jaligidagi islohotlarning sanoatga ta’siri, tashqi kapital ishtiroki va ichki ijtimoiy ziddiyatlar o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Oq inqilob, industriallashtirish, modernizatsiya, neft iqtisodiyoti, davlat kapitalizmi, Eron, Pahlaviy rejimi.

XX asr o‘rtalarida Eron islomiy an‘analarga asoslangan, ammo kuchli dunyoviylashtirish siyosati yuritgan Pahlaviy monarxiyasi hukmronligi ostida edi. Ayniqsa, Shoh Muhammad Rizo Pahlavi o‘zining hokimiyatni mustahkamlashga va Eronni modernizatsiya qilishga qaratilgan “Oq Inqilob” deb nomlangan islohotlar to‘plamini e’lon qilganida, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasida tub o‘zgarishlar boshlandi. Eron o‘zining tarixiy taraqqiyotida muhim burilish davrini boshdan kechirayotgan edi. Islomiy an‘analar va yevropachilik g‘oyalari o‘rtasida muvozanat izlangan bu davrda Shoh Muhammad Rizo Pahlaviy “Oq Inqilob” deb nomlangan islohotlar paketini boshlab berdi. Ushbu inqilobning eng asosiy komponentlaridan biri qishloq xo‘jaligini tubdan o‘zgartirish, ya’ni agrar islohotlar edi. Ularning asosiy maqsadi zamonaviylashtirish, dehqonlarning iqtisodiy holatini yaxshilash, yer egaligini adolatli taqsimlash va mamlakatda ijtimoiy tenglikni ta’minlash edi. Ushbu maqolada Oq Inqilob doirasida amalga oshirilgan qishloq xo‘jaligi islohotlari chuqur tahlil qilinadi. Xususan, yer islohoti, dehqonlarga mulk taqsimoti, agrar infratuzilmaning modernizatsiyasi, islohotlarning siyosiy va ijtimoiy oqibatlari keng ko‘lamda yoritiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – Eron qishloq xo‘jalik tizimidagi strukturaviy o‘zgarishlarning ichki va tashqi sabablarini ochib berish hamda ularning barqarorlikka ta’sirini baholashdir. Oq Inqilob 1963-yil 26-yanvarda e’lon qilindi. Bu islohotlar G‘arb, ayniqsa AQSh tomonidan moliyaviy va siyosiy qo‘llab-quvvatlandi. Shoh AQSh prezidenti Jon Kennedi tomonidan ilgari surilgan “Yashil inqilob” dasturiga o‘xshash tarzda o‘z mamlakatini isloh qilishni maqsad qilgan edi. Islohotlarning siyosiy maqsadi nafaqat mamlakatni zamonaviylashtirish, balki an‘anaviy siyosiy kuch markazlari

— yer egalari va ruhoniylar kuchini pasaytirish edi. Yer islohotlari bu ikki kuchli ijtimoiy qatlamni siyosiy va iqtisodiy jihatdan zaiflashtirish vositasi sifatida ko‘rilgan.

“Oq Inqilob” dasturi rasmiy ravishda “Milliy tiklanish harakati” deb e‘lon qilindi. Shoh Muhammad Rizo Pahlaviy bu islohotlarni Eronni agrar jamiyatdan sanoatlashgan, modern, zamonaviy davlatga aylantirish vositasi sifatida ko‘rgan. Islohot dasturi 12 ta asosiy baddan iborat bo‘lib, shulardan birinchisi – yer islohoti bo‘lib, aynan qishloq xo‘jalik sektorini o‘zgartirishga qaratilgan edi.

Shohning ushbu tashabbusi o‘ziga xos siyosiy maqsadlarga ham xizmat qilgan. Bir tomondan, feodal yer egaligiga barham berish orqali o‘z raqiblarining iqtisodiy kuchini susaytirish ko‘zda tutilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, dehqonlar orasida ijtimoiy tayanch yaratishga urinish bor edi. Islohotlar AQSh kabi G‘arb davlatlari tomonidan quvvatlangan, chunki ular Eronni sovet bloki ta’siridan saqlashni istashgan.

Yer islohoti uch asosiy bosqichda amalga oshirildi (1962–1971). Har bir bosqichda mulkdorlar yerlarining ma’lum qismi musodara qilinib, davlat nazorati ostida dehqonlarga taqsimlandi. Natijada:

- 1962-yilgi bosqichda mulkdorlarning 30 foiz yer maydoni musodara qilindi;
- 1965-yilda dehqonlarga shaxsiy mulk huquqi berildi;
- 1971-yilda so‘nggi bosqichda mulk egaligi tamomila yirik yer egalari qo‘lidan olib qo‘yildi.

Bu siyosat natijasida yuz minglab dehqonlar ilk bor yerga egalik qilish huquqiga ega bo‘ldi. Biroq, iqtisodiy resurslarning (texnika, urug‘lik, kredit) yetishmasligi sababli dehqonlar bu imkoniyatdan to‘liq foydalana olmadilar. Yerlar ko‘pincha bo‘linib, iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lib qoldi.

Oq Inqilob doirasida “Qishloqni obodonlashtirish dasturi” doirasida:

- maktablar va shifoxonalar qurildi,
- sug‘orish tizimlari modernizatsiya qilindi,
- yo‘llar va elektr tarmoqlari qishloqlarga tortildi.

Yirik yer egalari yerlarining ma’lum qismini davlatga topshirishga majbur bo‘ldi. 1962–1971 yillarda o‘tkazilgan bosqichma-bosqich islohotlar quyidagi natijalarga olib keldi:

- 2 milliondan ortiq dehqon yer egalik huquqiga ega bo‘ldi.
- 9 mingdan ortiq yirik yer egalari o‘z yerlari ustidan nazoratni yo‘qotdi.
- Eron yer fondining 37 foizi qayta taqsimlandi

Ko‘rsatkich	1963-yil	1975-yil
Yer egalik qiluvchi dehqonlar soni	200 ming	2 mln+
Traktorlar soni	<1,000	~30,000
Savodli qishloq aholisi (%)	~10%	~45%
Qishloq kooperativlari soni	-	2,500+

Salbiy oqibatlariga keladigan bo‘lsak Yerni olgan dehqonlarning ko‘pchiligi uni yuritish uchun texnika, bilim, yoki kapitalga ega emas edi. Yerni qayta sotish yoki “qudratli dehqonlar”ga ijaraga berish holatlari kuzatildi – natijada notenglik yana kuchaydi. Suv resurslari notekis taqsimlangani sababli ba’zi hududlarda islohot samarasiz bo‘ldi. Yangi tashkil etilgan kooperatsiyalar ko‘pincha korrupsiyaga botgan, samarasiz tuzilmalar edi. Shoh rejimining qattiq nazorat siyosati qishloq aholisi orasida norozilikni kuchaytirdi. Bu qadamlar ijobiy baholansa-da, ularning chuqurligi va barqarorligi hali ham muhokama mavzusi bo‘lib qolmoqda. Islohotlar dehqonlarga erkinlik va egalik bergan bo‘lsa-da, ko‘plab eski yer egalari, diniy yetakchilar va konservativ kuchlar bu holatni davlatning dindorlikka qarshi yuritgan siyosati deb talqin qildilar. Natijada, islohotlar diniy institutlar bilan hukumat o‘rtasidagi ixtilofni kuchaytirdi. Agrar tizimdagi o‘zgarishlar natijasida ko‘plab dehqonlar iqtisodiy muammolar sabab shaharlarga ko‘chib o‘tdi. Bu esa urbanizatsiyani tezlashtirib, shaharlarda ishsizlik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi. Shohning Oq Inqilob doirasidagi faoliyati mamlakatda avtoritar boshqaruvni kuchaytirish, siyosiy muxolifatni bostirish bilan birga olib borildi. Ayni vaqtda, diniy ulamolar siyosiy chetlashtirishga uchrab, masjidlardan chiqarildi, madrasalar nazorat ostiga olindi. Natijada, siyosiy islohotlardan norozilik kuchayib, 1979-yilgi Islomiy inqilobga zamin yaratildi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, Oq Inqilob islohotlari qisqa muddatda ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarni boshlab berdi. Biroq ularning barqarorligi sust edi. Ko‘plab islohotlar ustki qatlamda qolib ketdi, ularni qo‘llab-quvvatlovchi institutsional tizim to‘liq shakllanmagan edi. Agrar islohotlar samarasizligining asosiy sabablari:

- Kichik yer maydonlari;

- Bozor infrastrukturasini yo‘qligi;
- Qishloq kredit tizimining rivojlanmaganligi;
- Siyosiy islohotlardagi repressiv yondashuv.

Eronda Oq Inqilob davrida amalga oshirilgan qishloq xo‘jaligi islohotlari mamlakat tarixidagi eng keskin agrar o‘zgarishlardan biri bo‘ldi. Yer egaligining dehqonlarga berilishi qishloq ijtimoiy tuzilmasini tubdan o‘zgartirdi. Shu bilan birga, bu islohotlar yetarlicha muvozanatli amalga oshirilmagani sababli, ko‘plab yangi muammolar yuzaga keldi. Ayniqsa, siyosiy norozilik kuchayib, diniy guruhlar bilan ziddiyatlar kuchaydi. Natijada, islohotlar uzoq muddatli barqarorlik emas, balki inqilobiy o‘zgarishlar sari yetakladi.

1970-yillar o‘rtalarida o‘tkazilgan bir intervyuda, bir antropolog yozishicha, Qumdagi mashhur diniy olim shunday degan: “Men siyosatga aralashmayman. Aslida, men siyosiy muhokamalarga o‘z maktablarimda, darslarimda, masjidlarimda va hatto shogirdlarim orasida ham ruxsat bermayman.”

Radikal islomchilar uchun muammo faqat repressiyalardan iborat emas edi. Ko‘pgina yetakchi ulamolar nazariy (teologik) hamda pragmatik sabablarga ko‘ra ham rejimga qarshi chiqishdan bosh tortishgan. Monarxiyani bitta diniy ulamo boshchiligidagi islomiy respublika bilan almashtirish — bu Xumayniyning asosiy maqsadi edi — o‘sha davrda keng tarqalmagan, yangicha g‘oya bo‘lib, ko‘pchilik yoshi katta ulamolar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmagan. Hatto, ayrim yuqori martabali ulamolar diniy ta‘lim materiallarini yaratishda monarxiya bilan hamkorlikka tayyor bo‘lgan, bu materiallar esa hokimiyatga itoat qilishni targ‘ib etgan.

Bu shuni anglatmaydiki, inqilobchi bo‘lmagan ulamolar shoh rejimidan to‘liq mamnun bo‘lgan. 1974-yilda diniy olimlar bilan intervyu o‘tkazgan ijtimoiy fanlar olimining ta’kidlashicha, ular dunyoviy lashtirish, chet el ta’siri, diniy institutlarning davlat nazoratiga olinishi, va umuman Eron jamiyatidagi tendensiyalardan norozilik bildirgan. Ulamolar “bir necha bor ketma-ket kelgan hukumatlarning islomiy bo‘lmagan harakatlariga qarshi norozilik bildirgan”, deydi o‘zining dadil chiqishlari sababli minbardan chetlashtirilgan bir xatib.

1973–1974-yillarda, bir amerikalik antropolog 18 nafar diniy ulamo bilan intervyu o‘tkazib, ularning ko‘pchiligi davlatning repressiv siyosati va diniy sohaga aralashuviga aniq qarshilik kayfiyatida bo‘lganini kuzatgan. 1977-yilda, inqilob arafasida, sotsiolog Said Amir Arjomand ikki o‘nlab yirik diniy olimlar bilan intervyu o‘tkazgan va ularning ko‘plab shikoyatlari asosan islohotchi nuqtai nazarida ifodalanganini aniqlagan.

Hatto 1978-yil dekabr oyida, inqilob faol bosqichga kirgan paytda ham, Eronning eng nufuzli diniy yetakchilaridan biri Oyatulloh Kazim Shariat-Madariy jurnalistlarga shunday degan:

“Pahlaviy sulolasini ag‘darish shart emas. Agar [1906-yildagi] konstitutsiya amalda tatbiq etilsa, shuning o‘zi kifoya.”

Mazkur 1906-yilgi hujjat, diniy olimlar nazorati ostidagi konstitutsiyaviy monarxiyani nazarda tutgan bo‘lib, diniy kengashlar tomonidan veto huquqining mavjudligi bilan ajralib turgan.

Islomiy inqilobchilar o‘zlarining inqilobiy safarbarligini kuchaytirayotgan bir paytda, ayrim diniy olimlar bu harakatlardan o‘zlarini chetga olishga urinib ko‘rishdi. Masalan, bir xatib SAVAK agentiga 1977-yil dekabridagi norozilik namoyishlarini hukumat tomonidan uyushtirilgan siyosiy fitna deb izohlab bergan:

“Mening nazarimda bu siyosiy nayrang. Hukumat bu o‘yinda o‘zining strategiyasiga ega. Butun mamlakat bo‘ylab namoyishlar o‘tkazilganining sababi shuki, Amerikaga: agar biz mamlakatda ozodlik bersak, buning natijasida barqarorlik va xavfsizlik izdan chiqadi, degan signal yuborilmoqda — bu esa repressiya va erkinlik yo‘qligini oqlash uchun xizmat qiladi.”

Ba’zi holatlarda, yoshi katta diniy ulamolar namoyishchilarga masjidlardan chiqib ketishni ochiqchasiga maslahat berishgan. Masalan, Qumdagi Shayx Hanarī (Shaykh Ha’erī) Azam masjidida yig‘ilgan talaba namoyishchilarni hukumat tomonidan repressiya bo‘lishi mumkinligidan qo‘rqib, namoyishdan voz kechishga undagan.

1978-yil mart oyida, Hujjatulislom Murtazo Abadiy Azam masjidida o‘tkazilgan motam marosimida yig‘ilganlarga quyidagi chaqiriq bilan murojaat qilgan:

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. Princeton University Press.
2. Keddie, N. R. (2003). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.
3. Hooglund, E. (1982). *Land and Revolution in Iran: 1960–1980*. University of Texas Press.
4. Katouzian, H. (2000). *The Political Economy of Modern Iran*. Macmillan Press.
5. Arjomand, S. A. (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam*. University of Chicago Press.
6. Farhi, F. (1990). *States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua*. University of Illinois Press.
7. Bayat, A. (1997). *Street Politics: Poor People's Movements in Iran*. Columbia University Press.

8. Ravshanova, N. N. (2023). Designing Modern Models of Biological Education Theories and Content in Educators. Telematique, 22(01), 3034-3040.

9. Ravshanova, N. N. (2020). THE PRINCIPLE OF CONTINUITY IN ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(6), 369-374.

10. Norboyevna, R. N., & Shukurullaev, A. O. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA EKOLOGIK TEATRNI TASHKIL ETISH ORQALI EKOLOGIK KONSEPTUAL ASOSLARINI SHAKLLANTIRISH. Inter education & global study, (7), 158-164.

11. Ravshanova, N. N., & Norqulova, L. S. Q. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI EKOLOGIK TARBIYALASHDA IJTIMOIIY ZARURIYAT SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(11), 685-692.

12. Shavkatbekovna, S. T. (2023). Speech genres of congratulations, praise and compliments. JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS, 6(4), 285-289.

Mamatova, N. K., Israilova, N. K., Mamatov, R. R., & Sodikov, D. K. (2021). German Education system and its pedagogical significance in the world Education system. International journal of innovations in engineering research and technology, 8(04), 99-102.

Исраилова, Н. Х. (2016). Конкретная поэзия как инновационное направление в немецкой литературе. Научная дискуссия: инновации в современном мире, (4-1), 197-201.